

Okres społeczności myśliwych, gospodarka zbieracko-łowiecka (paleolit - 12.000- 3.900 p.n.e.)

Najstarsze ślady ludzkiej aktywności na Bornholmie - pojedyncze kawałki obrobionego krzemienia znaleziono w warstwach geologicznych z okresu późnego lodowca koło Korsodde oraz w Enekrogen koło Hundsemyre.

Teoretycznie mogą pochodzić z pierwszego okresu lodowcowego, czyli przed r. 20.000 p.n.e.

W ciągu pierwszych setek lat po ostatnim lodowcu, na Bornhoomie zachodziły ciągle zmiany klimatu, flory i fauny, a także w relacjach między morzem i lądem. Bornholm był na zmianę wyspą i półwyspem, otoczony na zmianę wodą słodką i słoną. Rozwój roślinności od jasnych lasów brzoźowych i sosnowych do ciemniejszych lasów leszczynowych, wiązowych, lipowych i dębowych oznaczał równocześnie zmianę w faunie: od renów i łosi do jeleni szlachetnych, sarn i dzików. Klimat w okresie epoki kamienia był znacznie cieplejszy niż obecnie – na torfowisku Hundsemyre oraz na bagnach Vallensgård Mose żyły wtedy zółwie!

Wszystkie pozostałości z okresu do r. 3.900 p.n.e. są zatem pokryte morzem lub ziemią. Znane są jedynie pojedyncze znaleziska i osady. Dotychczas nie znaleziono ani jednego grobu ani darów ofiarnych z tego okresu.

Osady są z reguły małe i pokrywają często obszar zaledwie 50-100 m².

Myśliwi epoki kamienia prowadzili koczowniczy tryb życia, zmieniając miejsce zamieszkania w zależności od tego, gdzie sezonowo były najlepsze tereny łowieckie. W okresie letnim, było najwięcej żywności, żyli w małych grupach rodzinnych. Zimą zaś rodziny zbierały się w większych osadach, najczęściej na wybrzeżu.

Najstarsze znaleziska archeologiczne na Bornholmie - kamienne narzędzia łowieckie - pochodzą z ok. 9.500 r. p.n.e., czyli końca epoki lodowcowej. Najstarsze dotychczas znalezione ślady osadnicze zostały odkryte koło Vallensgård Mose.

Badania szwedzkie wykazały, że w okresie ok. 10.000 p.n.e. (interstadiał Allerød) poziom wody obniżył się tak bardzo, że mogło istnieć bezpośrednie połączenie lądowe z obecnymi Niemcami (wyspa Rugia) i Polską. Nie wiadomo jednak jeszcze dokładnie, jak długo takie połączenie lądowe funkcjonowało. Wyławiane co jakiś czas z morza pnie sosnowe – jeden z nich na ekspozycji w Muzeum Bornholmu - liczące sobie ok. 8.000-10.000 lat świadczą o tym, że Bornholm był wtedy połączony z wyspą Rugia mierzają porośniętą lasem).

Z reguły osady z późnego okresu lodowcowego są trudne do zlokalizowania. Są małe pod względem powierzchni i ubogie pod względem znalezisk. Ponadto późniejsze przesuwanie się gleby oraz tworzenie się linii brzegowej mogło zmienić lub wymieszać poszczególne warstwy z tego okresu. Liczne szczątki zwierzyny, znalezionej w bagnach i trzęsawiskach, szczególnie renów, ale także łosi, wydają się odzwierciedlać fakt, że po wyspie wędrowało wiele dużej, dzikiej zwierzyny.

Z okresu po powstaniu połączenia lądowego znana jest duża ilość osad z charakterystycznymi drobnymi ostrzami krzemiennymi grotów, tzw. mikrolitami, związanymi z kulturą maglemoską, istniejącą w całej południowej części basenu Morza Bałtyckiego w okresie 8.500-6.800 p.n.e. Łącznie znaleziono na Bornholmie 59 osad z okresu mikrolitów.

Nie są znane jakiegokolwiek znaleziska na Bornholmie z okresu 6.800-4.500 p.n.e. (czyli okresu starszej kultury Ertebølle). W tym czasie poziom wody w M. Bałtyckim znacznie się podniósł, prowadząc do stopniowego zanikania połączenia ze stałym lądem. Nieprawdopodobnym jednak wydaje się, by na Bornholmie nie istniało osadnictwo z tego okresu. Większość osad, w tym także największe z nich przypuszczalnie były związane z ówczesną linią brzegową, która obecnie znajduje się pod wodą. Można jednak założyć istnienie osad wokół największych jezior/bagien oraz na wyraźnych wzniesieniach.

W młodszym okresie rozwoju kultury Ertebølle (4.300 – 3.900 p.n.e.) osadnictwo na Bornholmie staje się bardziej intensywne. Oprócz znaczących zmian ludnościowych obserwujemy także istotny przełom w kulturze materialnej społeczeństw, żyjących na tym obszarze. Podczas, gdy w starszym paleolicie Bornholm był połączony z kontynentem i istniejącymi tam grupami łowieckimi, teraz kontakty z otaczającym światem odbywały się przez cieśninę Hammersundet wiążąc pod względem kulturowym teren wyspy z pld-wsch. Skanią.

Poziom wody w Bałtyku był w końcu okresu rozwoju kultury Ertebølle o ok. 5 m wyższy niż obecnie i dlatego wszystkie 11 znanych osad zlokalizowanych pierwotnie w strefie przybrzeżnej jest zachowanych wewnątrz lądu.

Pozostałości osad nadbrzeżnych zajmują dość znaczną powierzchnię, nawet do 1.000 m² lub więcej.

Prawdopodobnie są one nie tylko osadami zimowymi, lecz również pierwszymi stałymi osadami całorocznymi.

Spoločności rolnicze, gospodarka rolniczo-hodowlana (młodszy neolit, 3.900-1.700 p.n.e.)

W młodszym okresie neolitu na obszarach dzisiejszego Bornholmu pojawia się rolnictwo. W okresie ok. 3.900 p.n.e. zauważalna jest wyraźna transformacja z gospodarki zbieracko-łowieckiej w gospodarkę rolniczo-hodowlaną.

Wzrasta liczba ludności, co w znaczący sposób wywiera wpływ na otaczające ją środowisko. Krajobraz zmienia charakter, lasy są palone i wycinane, zakładane są łąki i pola i wznoszone są pierwsze grobowce megalityczne. W końcu tego okresu, ok. 1.700 r. p.n.e. olbrzymia część lasów pierwotnych została usunięta i liczne kurhany pokazują, gdzie rolnicy epoki kamienia grzebali swoich zmarłych. Z okresu dominacji gospodarki rolniczo-hodowlanej pochodzi dużo pojedynczych znalezisk, ponad 140 osad, 70 grobów i 130 miejsc składania darów ofiarnych.

Mimo faktu, że ponad 1.000 lat wcześniej, zanim gospodarka rolniczo-hodowlana dotarła na Bornholm, istniało całkowicie rozwinięte społeczeństwo rolnicze zaledwie 150 km na południe, przy ujściu Odry, to wydaje się wysoce prawdopodobne, że pierwsi rolnicy z kultury pucharów lejkowatych, przybyli na Bornholm ze Skanii w pld. Szwecji. Nie ma bowiem wielu dowodów na kontakty z częścią kontynentalną Europy Środkowej w tym czasie. Natomiast więzi kulturowe z najbliższym geograficznie Østerlen (część południowo-wschodniej Skanii) były tak bliskie, że można przypuszczać, że żegluga przez Hammervandet była bardzo ożywiona. Połączenie ze Skanią odgrywało bardzo dużą rolę, chociażby ze względu na potrzebę importu surowca krzemienno-żelaznego do wyrobu olbrzymiej ilości gładzonych siekier, używanych do wyrębu lasów. Na Bornholmie krzemień występuje bowiem jedynie w formie kulistych konkrecji, które ze względu na małe rozmiary nie nadawały się do wyrobu większych narzędzi.

Pierwsi rolnicy stosowali gospodarkę wypaleniskową, która dzięki wykorzystaniu soli mineralnych powstałych poprzez palenie lasu, dawała przez kilka lat dobre plony. Po tym czasie ziemia stawała się wyjąłowana i konieczny był kolejny wyrąb. Częste wyręby oraz zjawisko wyjąłowania ziemi powodowały, że strefy zasiedlenia zmieniały się co kilka lat. Z tego powodu, znanych jest wiele małych i krótkotrwałych osad z tego okresu.

Ślady domów neolitycznych rolników znaleziono w wielu miejscach. Przeważnie są to jedynie ślady po podporach, lecz koło Limensgård w Åker znaleziono niemal cały dom z ok. 3.800. p.n.e. Jego model znajduje się w ekspozycji w muzeum.

Na Bornholmie znanych jest zaledwie kilka grobów ziemnych (dolmenów) z okresu 3.900-3.500 p.n.e. W pozostałych regionach Danii oraz w szwedzkiej Skanii znane są już od "drugiego pokolenia" rolników regularne kurhany z ziemi i drzewa. Konstrukcje te oparte są na planie prostokąta lub trapezu i z reguły na osi wschód-zachód.

Dolmeny były początkowo wznoszone dla pojedynczych pochówków, lecz często używano ich ponownie. W dalszym etapie rozwoju pojawiły się grobowce korytarzowe, gdzie komora grobowa była przeznaczona do pochówków kilku osób. Groby z dolmenów oraz znaleziska z grobów korytarzowych świadczą, podobnie jak i większość prehistorycznych grobowców, o silnej wierze w życie po śmierci ówczesnych społeczeństw rolniczych. Grobowce korytarzowe są zatem dalszym rozwinięciem dolmenów z okresu 3.400-3.300. p.n.e. Duże komory kamienne świadczą o wielkich umiejętnościach technicznych. Dzięki użyciu prostych środków pomocniczych – rolek, sani i prostych dźwigni – potrafiono przesunąć blok kamienny o wadze ponad 10 ton. Z tego też względu wierzone kiedyś, że groby podkurhanowe postawione były przez olbrzymów.

Większość komór grobowych zbudowana jest z czterech podporowych bloków kamiennych po każdej stronie, dwóch bloków narożnych w krańcu południowo-zachodnim i tylko jednym w krańcu północno-wschodnim. Komora przykryta jest najczęściej 2-3 potężnymi blokami kamiennymi. Wszystkie kamienie to ciężkie, pocięte przez lodowiec bloki granitowe, zwrócone gładką stroną do wnętrza komory.

Wejście do komory było często zamknięte jednym lub dwoma kamieniami wejściowymi. Podłoga wykonana była z czystej gliny lub z płytek kamiennych osadzonych w glinie. Większość bornholmskich grobowców korytarzowych nakryta była okrągłym nasypem ziemnym, o średnicy 10-20 m, 1-3 m wysokości, ograniczonym u podnóża wieńcem kamieni.

Groby podkurhanowe pełniły rolę zarówno miejsc pochówku jak i składania ofiar. Przy wejściu, na kamiennym wieńcu, składano naczynia gliniane, często z ofiarą w formie pokarmu oraz narzędzia krzemienne, jako część kultu przodków.

Komorowy grób podkurhanowy w Lundestenen jest największym tego typu na Bornholmie; został odrestaurowany w 1939 r. przez Muzeum Narodowe w Kopenhadze. Przy tej okazji znaleziono koło północnej ściany dwa naczynia gliniane, z których jedno było efektownie dekorowane. W warstwie na dnie znaleziono – między rozproszkowanymi częściami szkieletów - ponad 100 paciorków bursztynowych, o kształcie małych siekierek, większość z nich w kawałkach. Ponadto 24 noży krzemienne i odłamków oraz 5 kamiennych ostrzy oszczepu. Znaleziska można datować na okres ok. 3.000- 2.700 p.n.e.

Pojedyncze fragmenty naczyń zostały datowane na okres 2.400-1.700 p.n.e. Na wszystkich czterech kamieniach nakrywających oraz na wewnętrznej stronie kamieni podporowych w zachodniej części komory znaleźć można dołkowate wgłębienia. Lundstenen znalazł się pod ochroną w r. 1884. Gliniane naczynia z komory grobowej wystawione są w Muzeum Bornholmu.

W końcu okresu rozwoju kultury pucharów lejkowatych ok. r. 2.800 p.n.e. zanika m.in zwyczaj składania darów ofiarnych w grobach podkurhanowych. Jest to ten sam okres, w którym w dużej części Europy zachodzi wyraźna przemiana kulturowa, polegająca na znacznym rozpowszechnieniu grobów jednostkowych.

Po okresie wielu zmiennych i małych miejsc zasiedlenia (o powierzchni ok. 100 m²), osadnictwo staje się bardziej stabilne, ok. r. 3.500 p.n.e. – pojawiają się większe (ok. 5.000 m²) i bardziej stałe osady. Osady w tym okresie koncentrują się szczególnie na wybrzeżu między Hasle poprzez południową część Bornholmu do Svaneke. Po dziś dzień są to najlepsze tereny do uprawy zbóż. Z ostatniego okresu kultury pucharów lejkowatych (ok. 2.800 p.n.e.) znane są wyjątkowo duże osady (do 10.000 m²) z kilkoma gospodarstwami powstałymi niemal równocześnie w południowej części Bornholmu. Koło Ndr. Grødbygård oraz Limensgård w Åker znaleziono ponad 50 zwykłych domów mieszkalnych.

Największe z tych osad – koło Vasagård (ok. 2,5 ha) i Ringborgen (ok. 4 ha) miały charakter obronny. Koło Ringborgen osada rozpostarła się a teren poza palisadami i pokryła obszar ok. 10 ha. Na przełomie końca kultury pucharów lejkowatych i transformacji kulturowej w kulturę toporów duże osady obronne zdają się zanikać. Nie znamy okoliczności towarzyszących temu zjawisku, lecz większe skupiska osad powstają ponownie dopiero w młodszej epoce żelaza. Od końcowego okresu epoki kamienia, osady mieszkalne stają się bardziej rozproszone i ponownie zostają wykorzystane wewnątrz wyspy.